

MUZEY TUSHUNCHASI HAMDA JAHONDAGI ILK MUZEYLAR TARIXI

Nozima Ulug'bekovna MINGBAEVA

assistent

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Andijon, O'zbekiston

Annotatsiya

Ushbu maqolada muzey tushunchasining tub mohiyati, mazmuni hamda dastlabki dunyo muzeylari haqida ma'lumot beriladi.

Tayanch so'zlar: jonli ertaklar, muzey, muzalar uyi, Ptolomey I, "nozik didlilar", Iskandariya kutubxonasi, museyon, Britaniya muzeyi, Xalqaro muzeylar kengashi, Xalqaro muzey kuni.

КОНЦЕПЦИЯ МУЗЕЯ И ИСТОРИЯ ПЕРВЫХ МУЗЕЕВ В МИРЕ

Нозима Улугбековна МИНГБАЕВА

ассистент

Андижанский институт сельского хозяйства и
агротехнологий
Андижан, Узбекистан

Аннотация

В данной статье представлена информация о сущности понятия музей, его содержании и зарождении музеев в мире.

Ключевые слова: живые сказки, музей, дом муз, Птолемей I, «тонкие вкусы», Александрийская библиотека, музей, Британский музей, Международный совет музеев, Международный день музеев.

«Muzeun» – bu go'zal buyumlar saqlanadigan, ilhom parilari to'planadigan joy, degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, «moziy» so'zining «muzey» atamasiga monand ekanligini ham e'tirof etish kerak. «Moziy» so'zining lug'aviy ma'nosi tarix, o'tmish degan mazmunni anglatadi. Muzeylar ham vazifasiga ko'ra tarixni, o'tmishni namoyish qilish bilan avlodlarga bilim beradi. Shunday ekan, muzeylar tarixdan saboq beradi, u xalqning asrlar davomida qo'lga kiritgan yutuqlari, ilm-ma'rifatga qo'shgan hissasi haqida ma'lumot beradi, ko'rgazmali, ishonchli, ilmiy asoslar bilan insoniyatga ma'rifat tarqatadi, desak xato bo'lmaydi.

Muzeylar orqali tarixiy va madaniy merosiga bo'lgan munosabat ifodalanadi. Muzeylarda moddiy va ma'naviy madaniyat yodgorliklarini to'plash va namoyish etish barobarida ilmiy-ma'rifiy hamda ta'limiy-tarbiyaviy

yoʻnalishdagi ishlar ham olib boriladi. Muzeyshunoslik bugungi kunga kelib oʻzining muayyan faoliyat turiga ega soha. Yaʼni muzeylar turli toʻplamlarni butlaydi va oʻrganadi. Ilmiy hujjatlarni tayyorlaydi, muzey ashyolarini saqlash va taʼmirlash tartibini yaratadi, monografiya, katalog, yoʻl koʻrsatkichlarini nashr etadi. Zamonaviy muzeyshunoslik ishlab chiqqan ilmiy usul va metodologiya asosida ekspozitsiyalarda ilmiy tashviqotlar olib boradi. Siyosiy, ilmiy, madaniy, iqtisodiy ehtiyojlarni qondiruvchi muzeyning paydo boʻlish tarixi esa olis davrlarga borib taqaladi.

Muzey tushunchasi ilk bor XV asrda kirib kelgan. Avval muzey deb antik yodgorliklar toʻplami va sanʼat asarlariga, keyinchalik tabiat olamining namunalari va barcha noyob, gʻalati narsalarga aytilgan boʻlsa, XVI asrning ikkinchi yarmiga kelib “muzey” termini nafaqat buyumlar toʻplamiga, balki ular saqlanayotgan, ilmiy oʻrganiladigan va namoyish etiladigan binoga nisbatan qoʻllanila boshladi. XX asr boshida yuz bergan inqilobiy voqealar jamiyat hayotining barcha sohalarida oʻzgarish yasadi. Dastlab muzeylar faqat “nozik didlilar” uchun boʻlsa, soʻngra aholining barcha qatlamlari uchun baravar ochiq xizmat qildi [2].

Muzeylar oʻz kolleksiyasini saqlash va hujjatlashtirishdan tortib, tadqiqotchilar va mutaxassislar bilan bir qatorda keng jamoatchilikka ham xizmat koʻrsatishgacha boʻlgan turli maqsadlarga ega. Ilk muzeylar qachon tashkil topgan degan savolga javob olish uchun tarix kitobining anchayin oldingi sahifalariga nazar tashlashga toʻgʻri keladi. Muzeyning oʻtmishdoshlari tabiat va ijtimoiy hayotdan olingan asl buyumlarni xoʻjalik maqsadlarida va moddiy boylik sifatida emas, balki memorial guvohnoma va estetik qimmatli asl narsalar sifatida saqlana boshlagan davrda yuzaga kelgan.

Miloddan avvalgi XVI asrga oid Kritdagi Knos saroy xazinasini, miloddan avvalgi XIII–XII asrlarga oid Xitoydagi Vanlar saroyi va ink qohinlarining arxivi, Nineviya saroy kutubxonasi va boshqa shu kabi osori-atiqalarda muzeylarning dastlabki koʻrinishlari aks etadi. Qadim zamonlardan ibodatxonalarda toʻplanib borgan noyob buyumlar keyinroq, xususan, miloddan avvalgi III asrlarga kelib, shaxsiy toʻplamlarda jamlanib bordi.

Varres, Sulla galereyalari, Serviliy, Krase, Lukull, Pompei, Sezar va boshqa to'plamlar so'zimizga misol bo'lib xizmat qiladi. Ma'lum bo'lgan eng qadimgi muzeylardan biri Neo-Babil imperiyasida (Iroqda) malika Ennigaldi tomonidan qurilgan Ennigaldi-Nanna muzeyidir. Miloddan avvalgi 530-yil va undan oldingi Mesopotamiya sivilizatsiyalariga oid artefaktlarni o'z ichiga olgan. Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu joydan uchta tilda yozilgan loydan yasalgan baraban yorlig'i topilgan bo'lib, unda muzey buyumining tarixi va topilishi haqida ma'lumot berilgan [3].

Qadimgi yunonlar va rimliklar ham san'at va buyumlarni to'plashdi va namoyish qilishdi. Klassik davrda muzeylar ibodatxonalar va ularning uchastkalari bo'lib, ularda nazr qurbonliklari to'plamlari joylashgan edi. Bog'larda, forumlarda, teatrlarda, hammomlarda rasmlar va haykallar namoyish etildi [4]. Qadimgi o'tmishda kutubxonalar va muzeylar o'rtasida deyarli farq yo'q edi, ularning ikkalasi ham binoni egallagan va ular ko'pincha ma'bad yoki qirollik saroyi bilan bog'langan.

Butun dunyoda birinchi Museyon ya'ni ma'bud -yoki muzalar, ilhom parilarining uyi miloddan avvalgi 290-yilda paydo bo'lgan deb hisoblanadi. Makedoniyalik Aleksandrning sarkardalari va vorislaridan biri Ptolomey I dastlabki muzeyning tashkilotchisi sifatida e'tirof etiladi. Manbalarga ko'ra ungacha ham «muzalar uyi» ibodatxonalari mavjud bo'lgan bo'lishi mumkin, ammo Iskandariya ibodatxonasi muzeylar tarixining tamal toshini qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi deya hisoblanadi. Iskandariya muzeyi dunyodagi eng qadimgi muzeylardan biri hisoblanadi. U Iskandariya kutubxonasiga ulangan. Muzey kutubxonadan boshqa binoda bo'lganmi yoki kutubxona majmuasining bir qismi bo'lganmi, aniq emas. Muzey haqida kam narsa ma'lum bo'lsa-da, u Uyg'onish davrining dastlabki davridagi muzeylar uchun ilhom manbai bo'lgan [5].

Qirollik saroylari ham zabt etilgan hududlardagi san'at buyumlari va boshqa qirollik elchilarining sovg'alari bilan jihozlangan o'ziga xos muzey bo'lib

xizmat qilgan, bu esa hukmdorga yig'ilgan kolleksiyalarni mehmonlarga va tashrif buyurgan oliygohlarga ko'rsatish imkonini beradi [6].

Shuningdek, Iskandariyada Ptolemey II Filadelf davridan boshlab (miloddan avvalgi 285-246-yillar) birinchi zoologik park tashkil etilgan. Dastlab Filadelfus tomonidan Afrika fillarini urushda qo'llanilgan bo'lsa, fillar, shuningdek, boshqa hayvonlar namunalari, jumladan, tuyaqushlar, zebralar, leopardlar, jirafalar, karkidonlar va pitonlarni ko'rsatish uchun ham ishlatilgan [7].

Ilk muzeylar badavlat shaxslar, oilalar yoki san'at muassasalari, noyob yoki qiziq tabiiy obyektlar va artefaktlarning shaxsiy kolleksiyalari sifatida boshlangan. Ular ko'pincha "ajoyib xonalar" yoki qiziqishlar kabinetlarida namoyish etilgan. Ushbu zamonaviy muzeylar dastlab G'arbiy Yevropada paydo bo'lgan, keyin dunyoning boshqa qismlariga tarqaldi [8]. Ushbu muzeylarga jamoatchilik kirishi ko'pincha "hurmatlilar", ayniqsa, shaxsiy san'at kolleksiyalari uchun, lekin egasi va uning xodimlarining xohishiga ko'ra mumkin edi. Bu davrda erkaklar uchun elita olamida yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lishning bir usuli - bu qiziq narsalarni yig'uvchiga aylanish va ularni namoyish qilish edi. Ushbu to'plamlardagi ko'plab narsalar yangi kashfiyotlar edi va bu kolleksionerlar yoki tabiatshunoslar ishi edi. Chunki bu odamlarning ko'pchiligi tabiiy fanlarga qiziqish bildirgan va ularni olishga intilgan. O'z kolleksiyalarini muzey va ko'rgazmaga qo'yish orqali ular nafaqat o'zlarining ajoyib topilmalarini namoyish etishdi, balki muzeydan "qadimiy matnlarni yanada kengroq tarqatish, sayohatlarni ko'paytirish usuli sifatida foydalanishdi [9].

Har qanday zamonaviy muzey shaxsiy kolleksiya asosida yaratilgan. Ko'plab taniqli shaxslar o'zlarining kolleksiyalarini kengaytirish, uni yanada boy qilish va omma oldida namoyish etish uchun qurbon qildilar. Bunday homiylar ko'pincha san'at asari yig'ish uchun homiylik qilishgan va shu bilan muzeylarni yaratishda yordam berishgan.

Birinchi davlat muzeyi Sankt-Peterburg Kunstkamerasi bo'lib, u tarjimada "noyob narsalar kabineti" deb nomlangan. 1714-yilda Pyotr 1 tomonidan tashkil

etilgan, u erda u Evropaga sayohatlari paytida sotib olingan turli xil noyob narsalarni joylashtirgan. Asta-sekin, Butrusning ko'rsatmasi bilan ular u erda turli xil noyob narsalarni, qo'lyozmalarni, shu jumladan qadimgi rusning noyob narsalarini to'plashni boshladilar, Evropadagi eng yaxshi to'plamlarni sotib olganlar. Dastlab u yozgi saroydagi xonalarga joylashtirildi, keyin kolleksiya o'sishi bilan ular alohida bino qurishga qaror qilishdi. Hozirgi bino 1718-yilda qurilishi boshlangan va 1734-yilda qurib bitkazilgan. Kunstkamera tashrif buyurish uchun bepul edi, hatto jamoatchilikni ichimliklar va gazaklar bilan davolashni ham taklif qildi, shuning uchun u ham birinchi ommaviy muzeydir.

Ko'pgina kichik kolleksiyalar katta to'plamlarga birlashtirildi va zamonaviy muzeylar yaratildi. Birinchi zamonaviy muzey Londondagi Britaniya muzeyi bo'lib, u 1753-yilda ochilgan. Unga tashrif buyurish uchun yozma ruxsatnoma kerak edi. Ammo birinchi ommaviy muzey 1793-yilda ochilgan Luvr edi. Butun dunyo madaniyat va san'at ixlosmandlari uchun o'tmishdan «jonli ertaklar» hikoya qiluvchi sokin va sirli go'shalar –muzeylar har doim alohida e'tiborga loyiq bo'lib kelgan. Shu bois 18-may butun dunyoda muzeylar kuni sifatida nishonlanishi aynan muzeylar faoliyatiga qiziquvchilar uchun notanish ma'lumot emas, deb bema'lol ta'kidlashimiz mumkin. Har yili 18-may kuni dunyo bo'ylab muzey xodimlari o'zlarining professional bayramlarini –Xalqaro muzey kunini nishonlashadi. Bu ko'pchilik taxmin qilganidek, birinchi muzey ochilgan kun bilan bog'liq emas. Bu an'ana dastlab 1977-yilda, Xalqaro muzeylar kengashining (ICOM) navbatdagi yig'ilishida o'rta tashlangan taklif bir ovozdan qabul qilinganidan buyon davom etib kelmoqda [1].

Hozir dunyodagi muzeylarning dolzarb muammolari haqidagi munozaralar bir necha yillardan beri davom etmoqda, bu mavzuning dolzarbligi haqida emas, balki ushbu sohadagi nazariy qarashlar bugungi amaliy voqelikka zid ekanligidan dalolat beradi. Natijada, biz muzeylar hayotida paydo bo'layotgan yangi narsalarni qabul qilishga (yoki tushuntirishga) vaqtimiz yo'q. Zamonaviy dunyodagi muzeylarning muammolari 2019-yil 18–20-noyabr kunlari Sankt-Peterburgda bo'lib o'tgan MDH ishtirokchi mamlakatlaridan muzey mutaxassislarining ekspert

yig'ilishida YUNESKO / MFGS "Muzeyni boshqarish – XXI asr" loyihasi doirasida muhokama qilindi. Unda mutaxassislar ta'kidlashicha:

- muzeylarning jamiyatdagi tobora ortib borayotgan roli va ularning yig'ilishlarning xavfsizligi va tarixiy-madaniy meros to'g'risidagi bilimlarni uzatish uchun javobgarligi;

- mahalliy, milliy va xalqaro hamjamiyatning madaniy va ma'naviy hayotida Markaziy o'rinni egallash va iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni innovatsiyalar darajasida rivojlantirish zarurati;

- madaniy o'ziga xoslikni mustahkamlash, ijtimoiy birdamlikni saqlash va madaniyatlararo o'zaro ta'sir sohasida vositachi bo'lish, shuningdek globallashtirish davrida mintaqaviy qadriyatlarni targ'ib qilish va jamiyatning mahalliy mintaqaviy va milliy darajalari uchun yangi resurslarni yaratish zarurati kabi masalalar muhokama qilindi.

Tez o'zgaruvchan dunyoda madaniy merosga bo'lgan jamoatchilik qarashlarining bosqichma-bosqich o'zgarishi sodir bo'ldi. Biz muzeyning o'tish davri modelining shakllanishiga guvoh bo'ldik, u jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy munosabatlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga va muzey ishining mohiyatiga professional qarashlar va o'tgan asrning oxirida ommaviy ongda shakllangan umidlar o'rtasidagi axborot etishmovchiligini kamaytirishga harakat qilmoqda.

Zamonaviy muzeyning dolzarb muammolarini muhokama qilishda ushbu uchrashuvda bugungi kunning bir qator munozarali masalalari ko'tarildi:

- muzeyning qaysi modeli: "klassik", "joy, harakat vaqti muzeyi", "yangi turdagi ajoyib muzey", "devorsiz muzey", "muzeysiz devorlar" XXI asrda ustuvor rivojlanishga erishadimi? muzey modeli uning missiyasini aniqlaydimi?

- Postmodern vaziyatda muzeyning vazifasi nima, bu "haqiqat"ning ko'pligini keltirib chiqaradi: yondashuvlar, qarashlar, pozitsiyalar, talqinlar?

- "muzey tipidagi muassasalar"ning jadal rivojlanishiga nima sabab bo'ldi?

Bilim, his-tuyg'ular, taassurotlarni sotish orqali bozorga jalb qilingan muzeylar deyarli hamma joyda va hamma narsada ishlaydigan marketing printsiplari

sifatida bir martalik foydalanishni boshladilar. Shu bilan birga, muzey ba'zan bir martalik iste'mol mahsulotiga aylanish arafasida.

Muzeyning umumiy asosiy konsepsiyasi yo'qligi sababli, muzeyni madaniyat fenomeni sifatida tahlil qilganda, muzeyning o'zi emas, balki uning mavjudligining turli xil fanlar va madaniy amaliyotlardan foydalanish obekti bo'lgan alohida daqiqalari (muzeyning monotsentrik modeli) diqqat markaziga aylandi. Bunday bir tomonlama yondashuv bilan muzey madaniyat makonida izolyatsiya va o'zini o'zi ta'minlashga intila boshlaydi, bu muzey tomonidan e'lon qilingan qadriyatlar va jamiyatning tobora ortib borayotgan talablari va ularni inson tomonidan idrok etish va qo'llash imkoniyatlari o'rtasida rol ziddiyatini keltirib chiqaradi.

Muzeylar madaniy-ma'rifiy muassasa hisoblanib, uning vazifasi tarixiy hujjatlar, madaniy va ma'naviy yodgorliklarni to'plash, tabiiy boyliklardan namunalar jamlash va saqlash, ularni ilmiy jihatdan o'rganib ko'rgazmalarga qo'yish va keng xalq ommasiga havola qilishdan iborat. Muzeylar aholining keng tabaqalari o'rtasida madaniy-ma'rifiy ishlarni olib boradi. Muzeylar faoliyati xalqning tarixiy taraqqiyot jarayonida rivojlanib borishi, qo'lga kiritgan yutuqlari hamda qoldirgan boy madaniy-ma'naviy merosi xususida juda katta bilimlar beradi. Muzeylar faoliyatini yaqindan o'rganish, ularning mazmun va ma'no jihatdan rang-barang turlarini ajrata bilish, xalq ommasi orasida keng targ'ib etishning xilma-xil usullarini joriy qilishimiz muhim hisoblanadi. Muzey haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo'lish, dunyo va mahalliy muzeylar tarixini kengroq o'rganish inson ongini rivojlantiradi. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, muzey tushunchasi hamda ilk dunyo muzeylari tarixi bir necha ming yillarga borib taqaladi. Bugungi rivojlanish zamonida xorij muzeylarga onlayn sayohatni uyushtirish ham mumkin. Yoshlarni tariximizga qiziqtirish maqsadida hozirgi kunda O'zbekistonda ham muzeylarga onlayn sayohat tashkil qilish masalasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boltayev B. Muzeyshunoslikfanidan uslubi – qo‘llanma. – Buxoro: Durdona, 2016.
2. Kuryazova D. Muzei ishi tarixi va nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. –T.2007 y.
3. Wilkens, Alasdair. The story behind the world's oldest museum, built by a Babylonian princess 2,500 years ago.2011 y.
4. Van Buren, E. Douglas.Museums and Rare Shows in Antiquity.1922y.
5. Genoways, Hugh; Andrei, Mary Anne, eds. Museum Origins: Readings in early museum history and philosophy. 2008 y.
6. "Museums in the Ancient Mediterranean".World History Encyclopedia.
7. Hubbell, H. M.Ptolemy's Zoo.The Classical Journal.1935 y.
8. Chang Wan-Chen,A cross-cultural perspective on musealization: the museum's reception by China and Japan in the second half of the nineteenth century in Museum and Society. 2012 y.
9. Paula Findlen, Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy. Berkeley, California: University of California Press. 1994 y.